

Јован Јовановић Змај
НАШ ЈЕ САДА ЦЕО СВЕТ

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ ЗА ДЕЦУ

Уређивачки одбор

Милан Алексић, председник
Драган Лакићевић
Радивоје Микић
Зорана Опачић
Зорица Хаџић Радовић

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА

Јован Јовановић Змај

НАШ ЈЕ САДА ЦЕО СВЕТ

Избор, њредјовор, најомене
ЗОРИЦА ХАЦИЋ РАДОВИЋ

БЕОГРАД
2023

ПРЕДГОВОР

ЗМАЈЕВА ЗАДУЖБИНА

Све што могу, то ћу хтети,
Све што имам, то вам дајем,
Да ме веже стара веза
С најновијим нараштајем.

(Ј. Јовановић Змај,
„Младом нараштају“)

Љубав према књизи Јовану Јовановићу Змају била је усађивана још од раног детињства. Син првенац сенатора и градоначелника новосадског Павла Јовановића научио је да чита пре него што је стасао за школу. Нарочито је волео поезију и са лакоћом је памтио стихове. Пријатељи који су се окупљали у угледној кући Јовановића подстицали су и осладили му љубав према књигама.¹ Вољу свог првенца за писање потпиривао је и књигољубиви отац, претплатник на немачке часописе и календаре. Од књига из очеве библиотеке Змај је највише упамтио једну расправу Луке Милованова. Младог Змаја још је више задивила библиотека блиског породичног пријатеља, ученог Јована Хаџића, која је била на гласу у Новом Саду – бројала је преко 3000 књига! Том библиотеком се будући песник служио јер је код Хаџићевих био као у свом дому. Од малена радознао и заинтересован Јоца Киш, како су га у младости Новосађани звали, од новца који му је отац давао куповао је књиге на српском, мађарском и немачком језику. „Читао је као матор човек (тј. лектуру за старије), и што није било за њега“, сећао се Змаја као гимназијалца млађи

¹ Гаврило Ползовић, чест гост у кући Јовановића, када би мали Јован отишао код својте у Сентомаш, писао му је писма у духу народне поезије: „Ој, Јоване, да од Бога нађеш, / Како оде да ми се не јавиш!“ (Према: А. Хаџић, „Змај-Јован Јовановић“, *Певанија*, Српска књижара Браће М. Поповића, Нови Сад 1882, II). Значајну улогу у Змајевом формирању имала је и тетка Мика, о којој ће он, доцније, и писати.

брат, Корнел. Имајући у виду сопствено искуство и прве додире са књигом, Змај је, касније, пишући за децу, знао колико је важно најмлађе приволети лепој књижевности. Овако формирана Змајева личност у стварном животу није имала среће.

Живот су му обележиле бројне трагедије. Деца коју је добио у браку са Ружом Личанин, једно за другим су умирала. Сахранио је и вољену жену, а убрзо за њом и њихово последње дете, Смиљку. Као да приватним непреболима није било краја – у последњим годинама живота дочекао је да види гробове своје две поћерке.

Ломљен породичним несрећама, постао је песник „који ће толикој деци нашег народа бити отац“.² Ведрина која је била једна од одлика његове личности није пуштала тугама да га надјачају – „у његовој природи, његову духу, његову песништву – исто као и равници у којој се родио – хоризонти се светле и кад зађе сунце“.³ У својим *Ђулићима увеоцима*, у последњем „увеоку“ (LXIX), несрећни отац смисао и утеху тражи у свој деци:

Сад често у сну чујем
Дечице моје глас:
„Де јод је Срйче које,
Љуби ја ради нас!“

И тог је гласа тако
Рајски утешна моћ,
Од гласа тог се ведри
Жалости моје ноћ!

И читав врт се створи
У њему цвећа шар, –
И ја по врту ходим
И берем цвеће, стар.

² Борислав Михајловић Михиз, „Змајова“, *Поришрети*, Нолит, Београд 1988, 59.

³ Милан Кашанин, „Народни песник (Јован Јовановић Змај)“, *Судбине и људи*, Просвета, Београд 1968, 55.

Па вијућ умрлим
 У спомен невен сплет,
 Чини ми с' кâ да грлим
 Цео будући свет.⁴

Међутим, наведени стихови могу упутити на погрешан закључак, да се Змај тек после бројних породичних трагедија, тражећи утеху, окренуо стварању за децу. Било је то, ипак, раније, пре пишчеве женидбе. Змај није почео да пише за децу по сопственом нахођењу, на то су га подстакли Ђорђе Натошевић, Стеван В. Поповић и Ђорђе Рајковић. Чинио је то, у почетку, више узгредно, када су му тражили стихове за ондашње дечје часописе. Иако у то време себе још увек није видео као писца за децу, временом се његово перо све више окретало најмлађим читаоцима. Ово поље Змајевог интересовања било је интензивирао покретањем *Невена* који је с великом љубављу и уз много одрицања уређивао од 1880. године па све до краја живота. *Невен*, наш најбољи часопис за децу до *Полећарца* Душана Радовића, излазио је, са извесним прекидима, селећи се из града у град као и његов пожртвован уредник који је, кубурећи са сарадницима, неретко био приморан, сакривајући се иза различитих псеудонима, по цео број сâм да испуни различитим прилозима. Уређивао је овај лист с великом вољом, иако самопрегорни и незахвални послови ове врсте траже целог човека и изнурују задатим роковима.⁵ Ипак, после пишчеве смрти у рукопису је остало спремног материјала за још неколико бројева *Невена*. Змај је

⁴ Јован Јовановић Змај, *Ђулићи и Ђулићи увеоци*, Загреб 1899, 207.

⁵ Често је Змај уређивао истовремено два часописа. У време уређивања *Невена* био је уредник и *Сћармалој*. Када је 1879. године *Сћармалој* замало био угашен, Змај је написао песму „Збогом! (1879. кад је мислио *Сћармалој да ће моратић иресјатић*)“ коју је поентирао сопственим окретањем деци:

Запита ли врабац с крова:
 А куд оде чика Јова?
 Песмо наша, ти му реци:
 Чика Јова от'шó деци.

писао много и лако, не штедећи свој дар и расипајући га на бројне стране.

Управо та лакоћа писања и велики књижевни опус неминовно су резултирали неуједначеном вредношћу његовог дела. Слављен и хваљен од стране читалачке публике свих узраста, у последњој деценији живота Змајован се суочио са напади-ма и негирањима критике. Писало се да је у његовој поезији „змај“ појео „славуја“, да је стихотворац и да није велики песник. Неспоразуми око пишчевог дара и вредности свега што је написао нису били незнатни и протежу се до наших дана. Критика већ више од једног века настоји да одговори на питање да ли је Змај велики песник. Опречне тврдње критичара о Змајевим песничким врлинама и манама налазе утемељење у његовом опусу, у разноликим и разноврсним стиховима који дају за право како позитивним тако и негативним оценама.

На супротстављене ставове наилазимо и у критикама пишчевог опуса намењеног деци. Иако су уживале велику популарност у народу, Змајовине песме за децу нису биле једнодушно прихваћене, оцене критичара у вези са њиховом вредношћу кретале су се у распону од неодрживог негирања до надахнутог величања. Чини се да је једна од првих жаока упућена Змајевом писању за децу осванула 1892. године у београдском *Дневном листу*.⁶ Њен аутор био је Војислав Илић. Размишљајући о значају и задатку књижевности за децу, Војислав Илић је од писаца захтевао живе и јасне боје, топлу фантазију, избрушен језик у којем грешке нису дозвољене, беспрекоран стих и риму. Без испуњавања свих ових услова, по Илићу, деца не могу да се заинтересују за моралне поуке. Указао је на бројне наставнике писце, сакупљаче и редакторе који су књижевност за децу свели на „ниво обичног нагваждања“.

⁶ Бројеви *Дневног листа* у којима је, у наставцима, штампан текст Војислава Илића, по свој прилици, нису сачувани. Фрагменти овог текста, према сачуваном препису, објављени су у: Зорица Хаџић, „Непознат текст Војислава Илића о књижевности за децу“, *Зборник Мајице српске за књижевност и језик*, 68,3, 2020, 957-968. Сви наводи из Илићевог писања презети су из овог текста.

Неизбежно, дотакао се и Змајевог писања за најмлађе. Илић је тврдио да се Змај у песмама за децу обраћа одраслима: „то су већим делом веома нежне и верне слике из живота дечијег, писане за старије људе“. По њему, најмлађи нису у стању да схвате Змајеве стихове јер су намењени одраслима којима је „прљавштина у животу помутила чистоту душе, који су се борили и који се боре са мрачним пороком што их са свију страна окружива“. Илић Змајевим песмама не одриче вредност, али држи да нису писане за децу.

Са друге стране, Љубомир Недић у својој оштрој и на многим местима неутемељеној критици Змајеве поезије, једино издиже песме за децу верујући да ће оне писцу обезбедити бесмртност.⁷ Међутим, олако прешавши преко њих, Недић је читаоце ускратио за одговор у чему је тачно њихов квалитет. „Импровизација“ Лазе Костића у Матици српској поводом педесетогодишњице Змајевог књижевног рада, из које се родила *Књиџа о Змају*, открива да се песник „Спомена на Руварца“ држао ставова Војислава Илића. Костић је у значајној *Књиџи о Змају*, издвојио неколико Јовановићевих песама „омиљеница“ у народу са намером да докаже да су оне, заправо, „стармалке“: „сувише паметне“, наглашено васпитне, написане више за одрасле него за децу... Тако је негативан вредносни суд Љубомира Недића о Змају као стихотворцу, Костић применио на његове песме за децу: „Ја остајем при том да је готово све те детиње песме могао написати какав добар стихотворац“.⁸ То су, за писца *Књиџе о Змају*, песме у којима нема поезије.⁹ Наведена гледишта неколико Змајевих

⁷ „Ове ће му песме име сачувати, пре свију других, или боље још, његово ће се име поред њих и заборавити, те се неће знати ко их је испевао, но ће се мислити да их је увек било. А то је највећа хвала која се може учинити песнику и највећа слава што му може у део пасти.“ Видети: Љубомир Недић, „Змај“, *Из новије српске лирике*, Београд 1893, 97.

⁸ Лазар Костић, *О Јовану Јовановићу Змају (Змајови) његову ђевању, мишљењу и његовој добу*, Сомбор 1902, 120.

⁹ Ово становиште прихватиће и неки каснији тумачи, попут Милана Кашанина.

савременика и све противуречности у изнетим ставовима неопходно је узети са извесном дозом резерве. Иза ових погледа и оцена неретко су се крили ванлитерарни разлози, политичка неслагања, нерашчишћени рачуни...

Богдан Поповић прави грешку када каже да су Змајеве дечје песме биле највише хваљене и од пишчевих поштовалаца и од противника.¹⁰ (Од Змајевих кудитеља хвалио их је, колико је познато, само Љубомир Недић, додељујући им, попут милостиње, један пасус на концу своје злураде критике.) Уосталом, Богдан Поповић је са ниподаштавањем гледао на књижевност за децу држећи је као неозбиљну и самим тим, мање вредну. По њему, Змај није познавао душу детета и његове песме за децу су само стихована запажања њихових спољашњих навика. Седам година касније Поповић је у своју чувену *Анџолоџију новије српске лирике*, између осталих, унео песме: „Дед и унук“ и „Дижимо школе“. Међутим, када се узме у руке Змајева *Певанија* из 1882, а Костић се ове књиге држао када је критиковао пишчеву поезију за децу, видимо да се само песма „Дед и унук“ налази у одељку књиге у којем су штампане песме за децу. Друга песма, „Дижимо школе“ објављена је у одељку IV где су смештене „песме патриотске и оне које засецају у политичка и друштвена питања“. Лаза Костић ће баш те две Змајеве „омиљенице“, навести као примере наглашене учености у Змајевој поезији за децу, а Богдан Поповић ће их, пак, унети у *Анџолоџију*.

Неодољива лакоћа којом је Змај писао и једноставност у исказивању мисли учинила је да се многе песме које првобитно нису биле намењене деци посматрају и као део корпуса дечје књижевности. Све што у себи носи радост живота, дитирамби који славе лепоту света, одају утисак као да су писани за најмлађе. Није ли то случај и са „ђулићем“ „Ала ј’ леп

¹⁰ Богдан Поповић, „Шта је велики песник?“, *Опелди о српској књижевности*, приредио Предраг Палавестра, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2001, 177-197. Текст Богдана Поповића први пут је објављен у *Српском књижевном гласнику* 1904. године као некролог Змају.

овај свет“? Овај Змајев „ђулић“ нашао се у књизи *Чика Јова српској деци* објављеној још за пишчевог живота, а и данас можемо да га прочитамо у бројним изборима из његове поезије за децу. Поменућемо на овом месту још и познату Змајеву „Песму о песни“, важну за разумевање пишчеве поетике. Објављена у *Невену* – Змај није много водио рачуна о томе да је часопис нужно у сагласју са намењеним прилогом – ова песма имала је поднаслов „Улива је деци у душу Чика-Јова“.¹¹ У Змајевој *Певанији* нашла је место међу дечјим песмама, што је, с правом, засметало Лази Костићу.

Само на малом узорку оцена Змајевих савременика у вези са његовом поезијом за децу показано је колико се пишчево дело одвајкада отимало и опирало једнодушним и усаглашеним критичарским судовима и класификацијама. Никад краја противуречностима и недореченостима када је реч о Змају! Критика је временом једногласно признала песме за децу Јована Јовановића Змаја делом канона српске књижевности, али су ставови у вези са њиховом дубином и мисаоношћу, наглашеном дидактиком, као и питањем присуства поезије у овим песмама остали отворени и варирали од једног до другог критичара.

Било како било, својим делом намењеним најмлађима Змај је поставио здрав темељ и наметнуо се као мера по којој су се равнали они који су стварали после њега. Добри писци за децу – и не само за децу! – изашли су из његовог шињела. У многим од њих можемо да пронађемо понеку мрвицу из богате гозбе коју је Змај оставио. Помак који је писац „Пачије школе“ учинио у књижевности за децу 19. века био је значајан и неопходан. Оставивши иза себе поворке недаровитих учитеља-стихотвораца, почео је да пише другачије песме. Књижевност за децу од Змаја до наших дана доживела је вртоглаве промене. Место Змајовино није се, међутим, уздрмало. Иако

¹¹ Змај је неке од својих песама које ће се наћи у *Ђулићима увеоцима* штампао у хумористичном сатиричном часопису *Жижа* и часопису *Позориште*.

се данас за децу не пише ни близу онако како је Змај писао, његово име стоји на почетку, као стара задужбина и тековина за оне који долазе.

На овом месту окренућемо се Змају и његовом размишљању о поезији коју је за децу писао. Ту се, као драгоцену, указује Змајева преписка из које можемо да наслутимо неке пишчеве ставове. Међутим, невоља са Змајевом преписком јесте што она до данас није целовито објављена.¹² Незавршена истраживања у вези са Змајем, а толико их има, оставили су нека питања без одговора. Због тога ћемо на овом месту, скренути поглед од критичких тумачења и рецепције Змајеве поезије за децу ка писцу. Непознату пишчеву аутопоетичку мисао потражићемо у његовим необјављеним писмима.

Наиме, први покушај да се Змајева поезија за децу обједини био је приликом обележавања педесетогодишњице пишчевог књижевног рада 1899. године. Том приликом, Змајева поезија за децу штампана је у две засебне књиге – *Чика Јова српској деци* (1899) и *Чика Јова српској омладини* (1901) у издању Српске књижевне задруге. Приређивач ових књига био је вредни Милан Шевић један од пишчевих најмлађих и до краја живота оданих пријатеља. Из преписке сазнајемо да је првобитна идеја била да се поводом обележавања Змајевог књижевног јубилеја у једној књизи објави све што је о њему писано.¹³ Ова замисао није остварена, али је одлучено да Српска књижевна задруга, ипак, засебно штампа Змајеве песме за

¹² Штампана је 1957. године прва књига преписке. Приређивачи, Младен Лесковац и Иванка Јовичић, читаоцима су обећали још три књиге које се никада нису појавиле. У Матици српској данас се, поново, ради на објављивању целокупне Змајеве преписке.

¹³ Ево како је Змај ту идеју прихватио: „Пишете ми (sub rosa), да се у Задрузи помишља на издавање неке књижице, где би се прибродило све, шта је који критичар рекао о моме скромном дилетантисању при подножју Парнаса. Не могу ни чему стати на пут, ал то ми се чини да нема смисла. Ево само један разлог. Сумњам да би Задруга хтела ту уврстити и Недићеву критику, – а изоставити је, то би била највећа једностраност.“ Писмо Јована Јовановића Змаја Милану Шевићу од 7. (19) јануара 1899, РОМС, инв. бр. 27. 086.

децу. Писац, одобровљен што је тај задатак припао баш Шевићу,¹⁴ показао се као врло савестан и одговоран сарадник. Било му је нарочито стало до ове књиге и одмах је прионуо на посао, писао је пријатељима са молбом да му препишу песме за децу објављене у бројним часописима. У личним примерцима *Невена* бележио је које су песме његове, које би требало да иду уз слику а које без ње:

Ево су Вам, по жељи, моје ћате написале, које песме баш требају слику. Оне су све исписале шта сам ја на моме егземплару „Невена“ поред које слике прибележио. Само се нису обзирале на оне песме, где сам прибележио „без слике“. Но Ви и код тих, ако нађете за потребно или добро, можете узети и слику. – Код неких песама стоји само знак питања, – то се гдегде не односи на слику, већ на саму песму, да ли да уђе или да не уђе, – а гдегде значи и то, да не знам је ли мој оригинал или је то по туђој мисли или је баш превод. Опaziћете Ви и то где знак питања значи, да ли та песма треба да уђе или не.¹⁵

Змај је сматрао да је неопходно да се изврши селекција и да није свим песмама место у збирци, али је на Шевићево наваљивање пристао да ипак све буду штампане. Том приликом објаснио је Шевићу како је почео да пише за децу:

Лени Гаша. Арса [Пајевић] може имати право, да је та песма гдегод изишла под туђим именом. Али зато имам и ја право кад кажем, да нико други, сем мене, није имао право под ту се песму потписивати. Ту сам песму ја, а на жељу пок. Бабе Натошевића по немачком оригиналу склопио. Онда се ја још нисам мислио измотати као писац дечијих песама, то ми је (мислим) била прва песма те

¹⁴ „Радујем се што редигирање мојих Деч. песама пада у Ваше руке – а не --- али *nomina sunt odiosa*“. Писмо Јована Јовановића Змаја Милану Шевићу од 3. (15) априла 1899, РОМС, инв. бр. 27. 089.

¹⁵ Писмо Јована Јовановића Змаја Милану Шевићу од 6. (18) маја 1899. РОМС, инв. бр. 27. 093.

сортe, – а пок. Б. је већ био педагог, па знајући да ја такву стварчицу нећу рекламовати, можда је мислио да под ту песму боље доликује његово име. Али ја се ни данас не сећам да ли је заиста тај corpus delicti изишао под његовим именом. – Ово, што Вас сад о томе уверавам, то је само за љубав истини, – па Ви знате, да сам се ја многих мојих деч. песама из „Невена“ хтео одрећи и тек сам Вашем наваљивању попустио, – па где би се сад користио (или још и срамотио) због једног леног Гаше!¹⁶

Овом реминисценцијом о Гаши, писац ставља тачку на нагађања савременика о ауторству „Леног Гаше“, али, што је важније, из писма се јасно види да Змај сматра да је и песми, склопљеној по туђем оригиналу, место у његовој песничкој збирци. Наиме, када се размишља о Змајевом делу за децу често се поставља питање пишчеве оригиналности, имајући у виду значајан број његових превода односно препева из других књижевности. Да ли песме израђене по туђој идеји могу да се држе за Змајеве и да ли је идеја оригинална ако је подстицај нађен у слици уз коју су исписане? Питања отворена у већ помињаној Костићевој *Књизи о Змају*, поједини истраживачи, на пример, Милан Шевић, одбацили су, држећи да су песме у Змајевом преводу често лепше него оригинали.¹⁷ Да тако нешто није спорно и да песми може да се припише његово ауторство, сматрао је и писац.

Змај је врло често, спремајући материјал за *Невен*, посегао за немачким, мађарским и другим часописима за децу. Тражио је у њима згодне слике за свој лист и нашавши их, стварао је тако што би испевао стихове који су у сагласју са приложеном сликом. Илустрације за *Невен* радили су и Урош Предић, Паја Јовановић, а понекад и сам Змај. Значајан број његових песама испеван је уз слику или „к слици“, а то је био

¹⁶ Писмо Јована Јовановића Змаја Милану Шевићу од 9. (21) маја 1899, РОМС, инв. бр. 27. 094.

¹⁷ Милан Шевић, „Предговор“, *Чика Јова српској деци*, Српска књижевна задруга, Београд 1899, 8.

још један од разлога да му се оспори оригиналност или идеја. Лаза Костић је за Змајеве препеве настале по туђој замисли и песме „к слици“ писао да је то „механичан посао, то није задатак за песника, него за обичног стихотворца“.¹⁸ Змај се није ни о овом питању јавно оглашавао, али је његово мишљење било другачије од Костићевог, што откривамо у његовом необјављеном писму педагогу Мити Нешковићу. Змај Нешковићу пише о „песмама које иду уз слике, или о сликама које иду уз песме“:

Мало има примера у светској литератури, где је један човек написао и текст па нацртао и слике за свој текст, – и само у том случају могло би строго се применити оно твоје, да је ту и у слици и у садржини идеја једној истој човека, једној истој мозіа и осећања. [...]

У „Невену“ је већина слика, које сам ја нашао да су згодне да се за њих у „Невену“ напише нпр. песма. Често сам наишао на готову слику, која ми је дошла као наручена, нашао сам своју идеју у њој, – па ни да сам највештији цртач, ја је боље не бих знао нацртати. И добро написана песма уз таку слику, мора чинити такав утисак на децу, какав ти праведно желиш.

Бивало је, кад је цртач, према мојој готовој песми нацртао слику, и слици му нисам нашао замерке. Али ту су опет *два* раденика, – и ту би се, по твоме могло рећи, да није у *слици* и у *садржини идеја једној истој човека, једној истој мозіа и осећања*. Али куд би нас то одвело! [...]

Ја мислим да је довољно, кад слика што боље одговара идеји пишчевој, – па шта нас се онда тиче, јесу ли обоје потекле у једно доба и од једног човека. Главно је да пред читаоца излазе као једна целина, да једно друго допуњава. Ја сам се увек трудио да у „Невену“ буде тако. И мислим да је то доста.¹⁹

¹⁸ Лазар Костић, *Нав. дело*, 123.

¹⁹ Писмо Јована Јовановића Змаја Мити Нешковићу од 17. јула 1899. РОМС, инв. бр. 27. 212.

Змајеви стихови не губе када се прештампавају без илустрација, иако је и данашњој деци, чини се, близак овакав концепт књиге где су и илустрација и текст у „једноливу“. У време припремања ових збирки за децу Змај је живео у Загребу, и због тога је настојао да се збирка ту штампа, јер би тако могао текст лакше да контролише и исправља грешке: „И зато је најзгодније, да се књига у Загребу штампа, и да Ви за време штампања овде (одмах поред моје писаће собе да Вас могу у свако доба узнемирети) будете, па да коректуру и Ви и ја водимо, Ви да поправљате погрешке штампарске и језичке, а ја – своје рођене. Јер ја ћу тек онда песме критички да читам. Било би очухски, (rectius: очушки) кад их не би мало дочешљао за ово укупно издање.“²⁰ Змај је о сваком детаљу водио рачуна, чак и о цени књиге.²¹ На Шевићу је била брига о песмама и о њиховом распореду у књизи. У недоумицама у вези са тим како поређати песме, Змај му је био од помоћи. Змајев савет у вези са груписањем песама потврђује и чињеницу да је он био дух склон једноставности, што се мора имати на уму када се размишља о писцу: „А, богами, тешко ми је што рећи на недумевање и скрупуле ваше о разређавању деч. песама. Свакако, према количини материјала требало би да изиђе у две књиге. Бојим се да вас то ваше много теоретисање и систематизирање не одведе на мимопутицу. За оне амфибне песме, које би могле ући и у ову и у ону рубрику, могао би се створити засебан одељак, – у толико лакше што одељци неће имати своје титуле – називе.“²²

²⁰ Писмо Јована Јовановића Змаја Милану Шевићу од 9. (21) маја 1899, РОМС, инв. бр. 27. 094.

²¹ „Збирка мојих дечијих песама, па кад би се штампала и збијено и са ситним словима, биће волуминозна, а са погледом још и на многе слике, ја мислим да јој цена буде *minime* 2½ динара. И онда би била још веома јефтина.“ (Писмо Јована Јовановића Змаја Милану Шевићу од 3. (15) маја 1899. РОМС, инв. бр. 27. 092).

²² Писмо Јована Јовановића Змаја Милану Шевићу од 9. (21) августа 1899, РОМС, инв. бр. 27. 101.

А онда се Змај, када је књига била готова, љутио. Негодовао је због тога што је био потписан као Чика Јова, а још више му је сметао наслов књиге:

Добио сам паре које сте ми послали. А добио сам и три табака коректуре и видим да ће се књига звати „Чика Јова српској деци“. Не могу да разумем зашто није књига договорно са мном крштена, кад смо се, Ви и ја, о много ситнијим стварима договорили. – Ја се већ својих 10-15 година не потписујем Чика Јова, – већ како се потписујем, ено на наслову „Невена“. А „српској“ деци јамачно је стављено зато, да би хрватска публика далеко стајала од књиге. (Премда има песама, које сам ја касте за хрватске листове написао, и онде су прво штампане.)²³

Највише је, међутим, негодовао због тога што му је дирано у језик и у сам текст. Змајева размишљања о језику су веома важна, често их је у белешкама или одговорима читаоцима наводио у часописима чији је уредник био. Много Змајевих размишљања на ову тему налазимо у његовој преписци. Иако су му критичари неретко замерали због језика, он није хтео да одступи:

Ја мало одступам од уобичајеног неприкосновеног правописа; то су моје „погрешке“, које сасачињавају моју индивидуалност, исто, као и друге сушне погрешке мога писања. Па као што накладник нема права по својим правилима дотеривати, тако не би требало да дира ни у спољашност, у рухо. [...] И ја навалице, баш у „Невену“ више пута употребљујем по коју страну реч, која је стекла или стиче међ нама грађанско право, да се деца зарана упознају са оним што ће доцније неминовно чути и морати употребити. – Прошла су она времена кад се „чистота срп. језика“ терала до крајње крајности пуризма. То је онда и потребно било, да би се до данашње бакље, на којој се више поради чистоте

²³ Писмо Јована Јовановића Змаја Милану Шевићу од 9. новембра 1899, РОМС, инв. бр. 27. 109.

срп. језика, не бојимо ни од хиљаде више или мање страних речи. Ту сам, као писац, оштећен у своме најприроднијем праву.²⁴

Конечно, први критичари Змајеве поезије за децу отворили су и питање за кога Змај пише. Да ли је Змај писао за децу или о деци? Да ли су његове песме за децу, заправо, намењене одраслима? Како повући границу између онога што је писао за децу и онога што је писао о деци? То питање је остајало отворено од стране Змајевих тумача. И наш писац је правио разлику између писања о деци и писања за децу: „Писати о деци и писати за децу, то није свеједно. Ту има велике разлике. За децу се може писати и оно што није о деци, а оно што је о деци није увек за децу. На жалост, то многи не схватају.“²⁵ Граница између Змајевог писања о деци и за децу некада је врло танка, толико да ју је често немогуће повући. Чини се да је радити то данас, за децу нашег доба, беспредметно и да је важније да се потражи оно што је од Змајевог поезије за децу и данас живо и вредно. „Добра песма за децу мора занимати и одраслог читаоца“, писао је Душан Радовић у предговору своје *Антологије*. Иза Змајевих једноставних стихова за децу Љубомир Симовић је издвојио песме које се указују као „мрачне кафкијанске алегорије“.²⁶

У том смислу незаобилазна је и Змајева драма *Несрећна Кафина* штампана у *Невену* 1881. године. Ово шаљиво позориште, „комедија с кртолом“, писана је да се деца забаве правећи лутке од кромпира. Сам текст базиран је на класичној античкој трагедији на чијим основама су настала и најпознатија

²⁴ Писмо Јована Јовановића Змаја Милану Шевићу од 7. (19) јануара 1899, РОМС, инв. бр. 27. 086.

²⁵ Видети: *Отворена писма Јована Јовановића Змаја (Невен 1880-1904)*, приредила Зорица Хаџић, Змајеве дечје игре, Нови Сад 2009, 66.

²⁶ Љубомир Симовић, „Змајева поезија“, *Дуило дно*, Стубови културе, Београд 2001, 105. Љубомир Симовић у овом контексту тумачи песме „Ноћни стражар“, „Жада која не зна да ћути“, „Код мачке на части“, „Мајстор“ и драмски текст „Несрећна Кафина“.

Шекспирова дела. Стога *Несрећна Кафина* делује као Шекспир за децу. Жанр трагедије Змај претвара у комедију да би је приближио малим читаоцима *Невена*. Ликови су једноставни и стереотипни, лишени било какве психолошке дубине. То су карактери који су црно-бели, јасни деци. Користећи драмски клише, са неочекиваним обртом, Змај децу уводи у литературу с којом ће се много касније сусрести.

Змајева проза за децу још увек је скрајнута у односу на његову поезију и као таква остала је недовољно истражена. У овој књизи донели смо избор из прозе из које се, по значају, издвајају исечци из Змајевих сећања на детињство. Најинтересантнија је Змајева прича „Оџачар“ штампана у календару *Панчевац* за 1878. годину. Ова прича, по мишљењу Јована Љуштановића који је донео њено ново и врло подстицајно читање, није писана за децу и у њој се Змај „открива као претеча оне литературе која додирује, мање или више, дечји однос према сексуалности, а срећемо је у појединим делима Данила Киша, Иве Андрића, Владимира Стојшина, Војислава Деспотова, Бранка Ћопића, Градимира Стојковића, Попа Д. Ђурђева...“²⁷ Ова духовита прича засигурно ће бити занимљива и данашњој деци.

Змајеве *Досетке и наивности из дечјеј светиа* које су, већим делом, биле штампане у хумористично-сатиричном листу *Шармали* нису оцењене као део књижевности за децу. Ове досетке, анегдоте и ситуације преузете из стварнога живота Змај је намеравао, али није доспео да уобличи у књигу. Младен Лесковац који их је сакупио и на једном месту објавио, сматрао је да Змај у њима није „дечји писац како смо га уобичајили замишљати; то је првенствено књига о деци“.²⁸ Ухваћени духовити и наивни доживљаји из

²⁷ Јован Љуштановић, „Оџачар’ Јована Јовановића Змаја и табу инфантилног еротизма“, *Књижевности за децу у оштећеној култури*, Змајеве дечје игре, Нови Сад 2012, 5-12.

²⁸ Младен Лесковац, „Једна необјављена књига о деци“, *Зборник Матице српске за књижевности и језик*, 4-5. 1956-1957, 275.

дечјег живота, међу којима налазимо и исечке из пишчеве свакодневице, ни данас нису изгубили свежину и духовитост. Ове досетке, често дате у дијалогу, духовито представљају наиван и чист дечји свет, извор из којег се Змај напајао пишући за најмлађе. Само неко ко није заборавио да се игра и ко је са много љубави посматрао децу могао је да дође на идеју да их запише и овековечи. Овакве књиге су и данас радо читане и популарне. Танка је линија између ових Змајевих кратких записа и *SMS њрича* Игора Коларова, на пример.

Змајева поезија за децу, наравно, заузима највећи део ове књиге. Она и данас јесте важан степенник у стасавању бројних генерација. Детињство без Змајевих стихова значи ускраћеност за зрнце толико неопходне топлине, чедности и хумора којима лепа књижевност може да оплемени. Љупко, присно, једноставно, лако, са много љубави и разумевања писао је Змај за децу. Замерано му је због наглашене дидактике. Међутим, велико је питање шта је то чиста дечја рецепција и колико деци уистину смета дидактика у Змајевој поезији. Слутим да (привидна) једноставност Змајевих стихова више привлачи децу него што их одбија поука. Он јесте дидактичар у својим песмама за децу, али је његова поука ненаметљива и није увек у првом плану. Он јесте и васпитач, али није само неко ко жели да васпита. Змајова попут детета ужива пишући о деци. Игра се и сам. Колико је само различитих дечјих имена у његовој прози! Пера, Стана, Лака, Коста, Ана, Ружа, Милан, Маца, Зорка, Лаза, Јован, Моца, Реља, Вемица, Јоја, Јојка, Гојко, Влајко, Милица, Рашко, Гаша, Даница, Аца, Анац, Мара, Ђурица, Милан, Јелка, Анка, Пера, Јуца, Неда, Душко, Сима... Толико је разнолик и богат и животињски свет који је живи у Змајевим стиховима за децу – пчела, лептир, будамара, веверица, петао, кокошке, ћурак, врабац, миш, пас, мачка, голуб, јарац, зец, гуске, вивак, гавран, пуж, јеж, крава, магарац, жаба, медвед... Као да је Змај све покушао да их загрли и покаже колико је важан тај мали свет о којем и за кога пева.

Није само скромност већ и показатељ једног вида јогунства и отпора чињеница да Змај ни као дете није желео да истиче породично племство – дурио се када су га звали „немешом“ (племићем) или када би га слушкиње називале „пфјуром“ (господичићем). Одбијао је да носи сламнати шешир и рукавице због тога што друга деца нису то имала. Од деце је очекивао да мисле својом главом. Волео је куражну и отреситу децу.²⁹ Знао је, са друге стране, да деци упути оштру критику што се види из рубрике „Чика Јовина пошта“ објављиване у *Невену*. Држао је до школе и образовања. Није се озбиљно бавио педагогијом, али је умео да буде добар саветник:

Не може се све код куће научити, што се у школи научи. А нарочито је то опасно по развијање карактера детињег. У школи се дете привикава дружевности што сваки човек треба да има ако ће да буде сретан. Кућевно је васпитање увек једнострано, детету се не шири круг мисли и јасан поглед на свет, дете лако постане себично, уображено, а то су опасне клице, које кад се за младости учврсте, после их је тешко искоренити.³⁰

Увек се мора имати у виду да је Змај певао посматрајући децу свог времена, описујући све фазе њиховог одрастања, од проходавања, дечјих јогунстава, игара, казни, радости које

²⁹ Змај пише Мити Нешковићу у вези са малим сарадницима *Невена*: „Теби (али само теби) признаћу и то, да сам неколико пута песмицу каквог благонадежног полетарца или докрпιο, или је преиначио тако, да је после и он сам једва познао. То је дивало или за то, да их окуражим – или што ме је копкало да видим, хоће ли се наћи карактерчића, који ће се учтиво продерати на мене, па рећи: Чика Јово, ја не примам туђа перја! – А такав један козодарац био ми ми милији но десетине слатких јагањаца, који ме још моле, да им првенчад њихову ‚поправим‘ (али наравно, да то нико не зна).“ Писмо Јована Јовановића Змаја Мити Нешковићу од 20. јануар (2. фебруар) 1886, РОМС, инв. бр. 20. 906.

³⁰ Из писма Јована Јовановића Змаја брату Мити Јовановићу из 1884. године, у вези са Митином ћерком Невеном, РОМС, инв. бр. 20. 629.

свако детињство носи. Тражио је од деце да буду деца. „Немој бити неки старкеља, – већ ми пиши као дете, – то детету доликује. Така писма ја радо читам. Што је измајсторисано и неприродно, то ми не годи“, одговорио је Змај једном малом читаоцу *Невена*.³¹

Змајево дело за децу издржало је пробу времена и остало као трајна задужбина остављена најмлађима. Иако у збирци *Ђулићи увеоци* наилазимо и на стихове:

У деци је света клица,
 Нова моћ се у њим' крије,
 Бољи свет би могô нићи
 Кад би знали развити је.

Волим дечју чисту душу
 Посматрати, неговати;
 Ако с' после унакази, –
 То бар нећу дочекати.³²

Можемо, ипак, да кажемо да је у свеукупном Змајевом писању за децу превагнула вера у младе нараштаје који би требало да направе свет бољим местом. Због тога је неопходно враћати се Змају. Он је и данас жив писац, није само име на које можемо да наиђемо у скривеним и прашњавим ћошковима библиотеке. Толико је жив да је увелико постао део фолклора – „анониман“ писац. Његове песме многи наизуст говоре, а да и не знају ко их је написао.³³ Прва читалачка искуства почињу сусретом са Змајевим песмама. Деца се и данас успављују и цупкају у крилу уз његове питке и мелодичне стихове. Старије генерације су сентименталне на помен Змаја,

³¹ *Ойворена њисма Јована Јовановића Змаја (Невен 1880-1904)*, приредила Зорица Хаџић, Змајеве дечје игре, Нови Сад 2009, 25.

³² Јован Јовановић Змај, *Ђулићи и Ђулићи увеоци*, Загреб 1899, 200.

³³ Када обрађујемо Змаја, студентима постављам питање које његове песме су им познате. Дешавало се да не могу одмах да се сете Змајевих песама за децу. Међутим, када им изговорим наслове, они настављају да наизуст нижу Змајеве стихове.

њиховог сапутника од детињства до старости.³⁴ Тако је Змај постао свачији. Трајност је мера великог писца. По том мери-лу Змајево књижевно дело не попушта ни после готово два века од његовог рођења. Времена су се мењала, мењале су се и поетике и укуси. Змај је о(п)стао.

Зорица Хаџић Раговић

³⁴ Његова *Певанија* деценијама је, као каква реликвија, заузимала повлашћено место у српским кућама. „Велико издање Змајево *Певаније*, црвених корица, са златотиском, видео сам први пут кад сам имао седам година, у кући наших пријатеља пречана, у Суботици. Лежала је сама, на малом столу у средини собе. Учинило ми се да је књига света, да у њој пише нешто важно о свима нама. Власници те књиге били су добри, мили, ведри и гостољубиви. Веровао сам да то има везе са великом црвеном књигом. Да таквима могу постати сви којима је Змајева књига најлепша ствар у кући“, писао је Душан Радовић. (Према: Душан Радовић, „О Змајевом певању“, предговор у: Јован Јовановић Змај, *Певанија*, Слово љубве, Београд 1979, 8).

Иво Андрић је забележио своје сећање на утисак који му је остао након ишчитавања Змајево *Певаније*: „Многи је од нас, лежећи потрбушке на јевтинијој крпари родитељске куће, срицао слова дебеле књиге у црвеном или златном повезу са насловом *Певанија Змај-Јована Јовановића*. (...) За ту књигу везана су прва наша узбудљива открића. Из ње смо сазнали за велику, топлу благодат смеха који долази од стиха и пали се на неочекиваној искри при кресању риме о риму. (...) Да, из Змајевих стихова остао је низ утисака и подстицаја који су доцније трајали и свесно или несвесно дејствовали у нама“. (Према: Ivo Andrić, „Pevanija knjiga detinjstva, knjiga života“, *Umetnik i njegovo doba*, eseji II, Sarajevo 1981, 184-186).

БЕЛЕШКА О ПИСЦУ

Јован Јовановић Змај рођен је у Новом Саду 24. новембра (6. децембра) 1833. године. Школовање је започео у родном граду (основна школа и прва два гимназијска разреда), гимназију је наставио у Халашу ради учења мађарског језика. У Новом Саду је приватно завршио трећи и четврти разред гимназије. Матуру је положио у католичкој гимназији у Трнави. У Пожуну (данашњој Братислави) уписао је лицеј, кратко боравио у Модри одакле се, поново, вратио у Пожун. У Беч долази 1851. године где заједно станује са Ђуром Јакшићем. Ту је упознао и Бранка Радичевића. Студије права започео је у Бечу, а наставио у Пешти и Прагу, али их никада није завршио.

Венчао се 1862. године у Новом Саду са Еуфросином (Ружом) Личанин. У браку су добили петоро деце: Мирка, Тијану, Јована, Југа и Смиљку. Надживео је и жену и децу.

Изабран је 1863. за надзорника Текелијанума у Пешти где је 1866. уписао студије медицине (био је најстарији међу студентима). Медицину је завршио 1870. године. Радио је као лекар у Карановцу (Краљеву) и Панчеву. Често је мењао места боравка. Кратко је боравио у Старом Футогу, Новом Саду, Сремској Каменици. Од 1878. године живео је у Београду и радио као драматург Народног позоришта. Из Београда се преселио у Беч (1880) где је отворио лекарску праксу. У Сремску Каменицу прелази 1889, а две године касније је изабран за градског лекара града Београда. Потом се сели у Загреб где је провео четири године (1897–1901). Његова последња селидба била је из Загреба у Сремску Каменицу. Умро је 1. (14) јуна 1904. године у Сремској Каменици где је и сахрањен.

Прву песму, „Србска зора“, написао је 1846. године, а штампао у темишварској *Јужној ичели* 1851. (Дуго се држало да је

Змајева прва објављена песма „Пролетно јутро“, написана у Иригу 1848. односно 1849. године, а објављена у *Лейойису Мајици* српске 1852.)

Писао је поезију (огледао се у свим врстама лирског песништва), приповетке, драме, хумористичке чланке, сатиру... Преводио је Арања, Петефија, Боденштата, Јокаја, Мадача, Уланда, Гетеа, Хајнеа, Пушкина, Љермонтова, Тенисона...

Покренуо је и уређивао неколико часописа: *Комарац* (1861–1869; са Ђорђеом Рајковићем), *Јавор* (1862–1863), *Змај* (1864–1871), *Жижга* (1871–1874), *Илустрирана рајна кроника* (1877), *Стирмал* (1878–1889) и *Невен* (1880–1904).

Био је редовни члан Српске краљевске академије и члан мађарског Кишфалудијевог друштва.

Објавио је књиге: *Источни дисер* (Нови Сад 1861), *Ђулићи* (Нови Сад 1864), *Видосава Бранковић* (Нови Сад 1864), *Песме Мирза-Шафије* (Беч 1871), *Све дојакошње њесме Змај-Јована Јовановића* (Нови Сад 1871), *Шаран* (Нови Сад 1872), *Певанија Змај-Јована Јовановића* (I-V, Нови Сад 1879; VI-VIII Нови Сад 1880; IX Нови Сад 1881; X Нови Сад 1882), *Ђулићи увеоци* (Нови Сад 1882), *Снохвајице Змајовине* (I-II, Београд 1895), *Друја Певанија Змаја Ј. Јовановића* (I, Београд 1895; II Београд 1896), *Снохвајице Змајовине* (III, Сремски Карловци 1896), *Ђулићи и Ђулићи увеоци* (Загреб 1899), *Девесиље* (Рума 1900).

На стогодишњицу пишчевог рођења 1933. године штампана су, у издању Геце Кона, *Сабрана дела Змаја Јована Јовановића* у 16 књига које је приредио Јаша М. Продановић.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР

Зорица Хацић Раговић: Змајева задужбина 7

ПЕСМЕ

Шта ја видим	29
Таши, таши	30
Мали коњаник	33
Напомена матери	34
Лаза	35
Продаје сеју	36
Јуца са великом јабуком	37
Мала Алка	38
Сад је већ велика	39
Стева раколовац	40
Ала ј' леп овај свет	41
Шта ли мисли Душко	42
Деца и чигра	43
Пачија школа	44
Белов	46
Мали див	47
Разговор с мачетом	48
Два зеца	49
Чедо моје – мајко моја	50
Брат и сеја	51
Пера као доктор	52
Није право	53
Зекино весеље	54
Незналице, ленивице	55

Пчела и цвет	56
Ево браца	57
Сешка	58
Ђира	59
Мали маза	60
Велика девојка	61
Срда	62
Пред зрцалом	63
Коњаник	64
Кројач из – среде	65
Мала Фема	66
Маче	67
Пи-пи, пи-пи	68
Купање	70
Мали Брата	72
Киселица, мргодица Перса	73
Ленкина радост	74
Кад мати није код куће	75
Брата се дури	76
Чупоглавац из кутије	77
Веселе у риту	78
Киша	80
Ветар	81
Дете и лептир	82
Два зеца	83
Куцина кућа	85
Никад мира	86
Нека, нека	87
У мраку	88
Медена Маца	89
Наш јунак	90
Милевина лутка Белка	91
Посекла се	93
Мајмун генерал	94
Добиле малог брата	95
Казнили га	96
Страшљивац	97

Не боји се	98
Мрак	99
Мали Јова	100
Под амбрелом	102
Аца гушчар	103
Пријатељ пачића	104
Јунак Лака	105
Гушчар Лака	106
Сан и јава	107
Мајстор	108
Наш свирач	109
Ала су то грдне муке	110
Разбијена војска	111
Бродари на везаном чамцу	112
Манимо их, нек спавају	113
Аратос такве љубави	114
Јованка баштованка	115
Добри суседи	116
Загледо се	117
Не зна шта ће са ждребетом	118
Жаба чита новине	119
Загонетке	120
Дурљиви Перица	123
Реља у кујни	124
На троколицама	125
Ацко	126
Мора у бој	127
Несрећа се догодила	128
Мала	129
Читају	130
Згодно место	131
Милош и Мара	132
Жикина забава	133
Јела говори књизи	134
Нова радост	135
Даринка пише прво писмо	137
Писмо из Лондона и отпорука	138

Страшна прича	139
Ко си ти	140
Материна маза	141
Пура-Моца	143
Лени Рава	145
Гаша	146
Добар друг	148
Обележја	149
Како би	150
Кад би	151
Зимска песма	152
На леду	153
Песма о Максиму	154
Цар Авдесе	156
Зашто је војска ућутала	158
После гозбе	159
Биће игранка	160
Вивак	162
Веверица	163
Зецови у очајању	165
Зека, зека из јендека	166
Дошао врабац да нам нешто каже	167
Мачка и њена три мачета	169
Помајка кокошка неваљалом пачету	171
Гуска пијанчура	172
Досетљив јеж	173
Ој голубе	174
Мачка чисменка	175
Козина невоља	176
Лисица и кокошка	177
Жабац који не зна да ћути	178
О мишу	181
Неће мачка да се сиграмо	184
Мали филозоф	185
Лепа новина	186
Јалов лов	187
Страшило	188

Мачак иде мишу у сватове	189
Зоља	190
Патак и жаба	192
Жапчеву путу крај	194
Код мачке на части	195
Голема репа	196
Које је боље	198
Помало, помало, па ето ти много	199
Дед и унук	200
Половно знање	201
Цица-маца и рундов-Бундов	202
Врабац и мачка	205
Чворац	206
Миш, мачка и мишоловка	208
Три пилета и паук	209
Мишеви у колу	210
Како је жабац стекао бркове	211
Марко у шкрипу	212
Има ли што страшније на свету	215
Шта је ово	216
Ала је жедна	217
Слава му	218
Петао издаје заповести	219
Влајко завиди мачићима	221
Зекан у великој опасности	223
Благо њима	224
Зашто	225
Младом нараштају	226
Стара бака	227
Дете и бака	228
Лаза и његови голубови	229
Наш Гаја	230
Да сам ја краљ	232
Ноћни стражар	233
Војска, па војска	235
Ух! Ух! Ух!	237
Шта чини чврста воља	238

Шта имамо од пчела	239
Тетка Марта и сова	240
У врт	241
Птице на прозору	242
Сади дрво	244
Лепа реч	245
Срећа	246
Стара басна	247
Буха и муха	249
Слон	251
Циганин хвали свога коња	254
НЕСРЕЋНА КАФИНА	257

ПРОЗА

Оџачар	269
Тетка Мика	277
Био сам дете	279
Врећа и закрпа	281
Игла и конац	282
Прича о тужном гуштерку	283
ДОСЕТКЕ И НАИВНОСТИ ИЗ ДЕЧЈЕГ СВЕТА	288

НАПОМЕНЕ

Напомена о издању	303
Секундарна литература	305
Мање познате речи	309
<i>Белешка о њисцу</i>	315

Јован Јовановић Змај
НАШ ЈЕ САДА ЦЕО СВЕТ

Издавач
СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
Београд, Краља Милана 19

За издавача
Душко Бабић

Главни уредник
Драган Лакићевић

Корице
Радомир Милић

Припрема
Радомир Милић

Штампа
ТЕРЦИЈА
Бор

ISBN 978-86-379-1534-8

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41-93-82

821.163.41.09-93 Јовановић-Змај Ј.

ЈОВАНОВИЋ-Змај, Јован, 1833–1904

Наш је сада цео свет / Јован Јовановић Змај ; избор, предговор, напомене Зорица Хацић Радовић. – Београд : Српска књижевна задруга, 2023 (Бор : Терција). – 324 стр. ; 21 см. – (Српска књижевност за децу / Српска књижевна задруга)

Змајева задужбина: стр. 7–25. – Напомена о издању: стр. 303. – Мање познате речи: стр. 309–313. – Белешка о пицу: стр. 315–316. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Секундарна литература: стр. 305–307

ISBN 978-86-379-1534-8

а) Јовановић-Змај, Јован (1833–1904) – Књижевност за децу

COBISS.SR-ID 126346249